

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 22 (2022), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2022

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / Bank Account:

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / Printed by:

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je vpisan v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno

bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

BOŽO REPE: Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih.....	305
<i>Slovenian-Serbian Conflicts in the 1980s</i>	
ŽARKO LAZAREVIČ in MARTA RENDLA: Gospodarska ozadja jugoslovanske krize osemdesetih let 20. stoletja.....	343
<i>Economic Backgrounds to the Yugoslav Crisis of the 1980s</i>	
TAMARA GRIESSER-PEČAR: Nadškof Alojzij Šuštar in Katoliška cerkev v Sloveniji v osemdesetih letih in v procesu osamosvajanja.....	371
<i>Archbishop Alojzij Šuštar and the Catholic Church in Slovenia in the 1980s and in the Process of Independence</i>	
ALEŠ GABRIČ: Slovenska matica in osamosvajanje Slovenije	405
<i>Slovenska Matica and Slovenia's Path to Independence</i>	
JURE GAŠPARIČ in TJAJA KONOVŠEK: Transformacija političnega sistema: od trodomne skupščine Socialistične republike Slovenije do Državnega zbora in Državnega sveta Republike Slovenije.....	431
<i>Transformation of Political System: From the Socialist Tricameral Assembly of the Socialist Republic of Slovenia to the National Assembly and the National Council of the Republic of Slovenia</i>	
JANEZ OSOJNIK: Predlog Socialistične stranke Slovenije oktobra 1990 za izvedbo plebiscita o samostojnosti Republike Slovenije in odzivi nanj v Sloveniji	463
<i>The October 1990 Initiative of the Socialist Party of Slovenia to Hold a Plebiscite on the Independence of the Republic of Slovenia and Reactions to It in Slovenia</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

TOMAŽ KLADNIK: Maribor in nastanek oboroženih sil samostojne in demokratične Slovenije	503
<i>Maribor and the Creation of the Armed Forces</i> <i>of Independent and Democratic Slovenia</i>	
JELKA PIŠKURIČ: Vsakdanje življenje Slovencev ob koncu osemdesetih let	547
<i>Everyday Life of Slovenians at the End of the 1980s</i>	
DARJA KEREK: Slovenska družba v vrtincu kulturnih sprememb, novih trendov in tehnologij v 80. in 90. letih.....	583
<i>Slovenian Society in a Maelstrom of Cultural Change,</i> <i>New Trends and Technologies in the 1980s and 1990s</i>	

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	611
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	619
---	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

Slovenska matica in osamosvajanje Slovenije

Aleš Gabrič

Dr., znanstveni svetnik
Inštitut za novejšo zgodovino
Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: ales.gabric@inz.si

Izvleček:

V obdobju demokratizacije in osamosvajanja so delovanje Slovenske matice zaznamovali vse bolj družbeno kritični založniški program, organiziranje predavanj in posvetov o žgočih družbenih vprašanjih, podpora obnovi delovanja Matice hrvatske in javne izjave o aktualnih družbenih in političnih vprašanjih. V založniški program so uvrstili več literarnih del, ki so odpirale dotlej zamolčane politične teme in objavili knjige avtorjev, ki so imeli pred tem težave pri publiciranju del v Sloveniji. Vse več je bilo tudi predavanj in posvetov, ki so imeli v času hitrih političnih sprememb deloma zakrite ali pa povsem jasno izražena politična stališča. V prostorih Slovenske matice so našle prostor za sestanke nekatere nove politične stranke, ki še niso imele lastnih prostorov. Še najbolj neposredno pa so se političnih dogajanj v Jugoslaviji in Sloveniji dotikale javne izjave vodilni organi društva. Napisane so bile tako, da so v ospredje postavile vlogo države pri ustvarjanju pogojev za kulturno delovanje slovenskega naroda in s tem tudi Slovenske matice, izogibale pa so se notranje političnim dilemam Slovenije.

Ključne besede:

Slovenska matica, osamosvajanje Slovenije, založniški program, prireditveni program, javne izjave

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 22 (2022), št. 2, str. 405–430, 45 cit., 7 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Slovenska matica v času politične krize in razpadanja Jugoslavije¹

Slovenska matica se je od ustanovitve leta 1864 kot kulturno in znanstveno društvo načeloma vedno sklicevala na kulturno poslanstvo, a se je v zaostrenih političnih razmerah precej jasno opredeljevala tudi do aktualnih političnih vprašanj. Že dejstvo, da je bilo njeno delovanje onemogočeno tako med prvo kot tudi med drugo svetovno vojno, dovolj zgovorno izpričuje pomen, ki so ga njeni dejavnosti in ugledu pripisovali oblastniki tistega časa. Težka leta je prebijala tudi v prvem obdobju po drugi svetovni vojni, saj je bila eno redkih društev, ki ga komunistična oblast ni uspela podrediti svojim pogledom na kulturno ustvarjalnost. Ko pa se je politični režim le toliko umiril, da ni več stremel k popolnemu nadzoru nad kulturno sceno, je Slovenska matica v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja ponovno vzcvetela in se uveljavila kot eno pomembnejših slovenskih društev, ki je skrbelo zlasti za izdajanje zahtevnih znanstvenih in literarnih del.²

V času demokratizacije Slovenije in hitrih političnih sprememb v osemdesetih in začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja sta Slovensko matico vodila dva predsednika, oba ugledna univerzitetna profesorja Filozofske fakultete v Ljubljani in akademika. Ob koncu leta 1978 je bil za vodilno funkcijo izvoljen zgodovinar Bogo Grafenauer, ki je z zelo angažiranim Dragom Jančarjem, ki je postal tajnik-urednik nekaj let pozneje, vpeljal veliko novosti, s katerimi je Slovenska matica stopila v ospredje družbenega dogajanja. V knjižnem programu je bilo to razvidno z izidom knjig, ki so podirale dotedanje tabuje ali v kulturni prostor vrnile tematike in osebnosti, ki se bile v povojnem času odrinjene na stranski tir. Izredno pozornost je Slovenska matica pritegnila tudi z organizacijo okroglih miz in debatnih večerov o aktualnih kulturnih, šolskih ali naravovarstvenih vprašanjih, ki so z nagovarjanjem pristojnih državnih organov, naj opravijo svojo delo, vsekakor dobivale vse izrazitejšo politično konotacijo. Potrditev, da je Matica postala pomemben del kritičnega vala osemdesetih let, so pokazali porast števila članov, povišana prodaja knjig in večje zanimanje medijev za dogodke Slovenske matice.³ Grafenauerja je na predsedniškem mestu marca 1988 zamenjal klasični filolog Primož Simoniti, ki je v pogledu na svoje predsednikovanje preskromno zapisal, da sprememba na vodstvenem mestu ni prinesla ostre zareze v delovanju društva, "pač pa nadaljevanje dobro

¹ Članek je rezultat raziskovalnega dela Inštituta za novejšo zgodovino v okviru raziskovalnega programa P6-0281 (A): *Politična zgodovina*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Aleš Gabrič, "Slovenska matica v času politične netolerance", v: *Slovenska matica : 150 let dela za slovensko kulturo*, ur. Drago Jančar idr. (Ljubljana, 2015), str. 22–52.

³ Aleš Gabrič, "Grafenauer in Gestrin v vodstvu Slovenske matice", v: *O mojstrib in muzi : zgodovino pisje Boga Grafenauerja in Ferda Gestrina*, ur. Peter Štih in Žiga Zwitter (Ljubljana, 2018), str. 232–240.

zastavljenih načrtov in pred tem prehojene poti".⁴ S Simonitijevim "opravičevanjem" se lahko le delno strinjamo, saj v politično prelomnih razmerah brez odločnosti predsednika Slovenska matica vsekakor ne bi mogla izpeljati akcij, ki bodo orisane v nadaljevanju. Pod njegovim predsedovanjem je vodstvo društva pripravilo dogodke o družbeno aktualnih temah in sprejelo številne javne izjave, ki so jasno opredeljevale stališče Slovenske matice do najbolj žgočih političnih problemov.

Knjige in prireditve, ki so odpirale nove poglede na politično dogajanje

V založniški program je vodstvo Slovenske matice ob zanjo klasičnem izboru uvrščalo vse več literarnih del, ki so problematizirale odprta družbena vprašanja in odpirala nove politične dileme. Nekatere so se pri tem ozirale na čas vojne in prvih let komunistične vladavine v Sloveniji oz. Jugoslaviji, nekatere so bile bolj odsev novejšega časa. Pri Slovenski matici so založnika našli nekateri slovenski pisatelji, ki so imeli sicer težave pri publiciranju svojih del v Sloveniji, npr. Edvard Kocbek, Boris Pahor ali Alojz Rebula. Slovenska matica je z uvrstitvijo tovrstnih del v knjižni program pripomogla, da so dotlej zamolčane teme lahko postale del širših polemičnih razprav, ki so odstirale tabuje obračuna z informbirojevci na Golem otoku ali političnega obračuna z Edvardom Kocbekom. Na kulturno sceno je z odpiranjem dialoga vračala tematiko vloge katoliške cerkve in katoliških intelektualcev v slovenski duhovni tradiciji ter spodbujala oblikovanje enotnega slovenskega kulturnega prostora s knjigami, ki so izpostavile pomen slovenskih zamejcev in emigrantov za ohranjanje slovenske identitete zunaj meja Slovenije. Za Borisa Pahorja je npr. matičin urednik Drago Jančar zapisal:

Pri Matici smo v času mojega urednikovanja izdali vrsto Pahorjevih del, pravzaprav je izšlo prav vse, kar nam je predložil. Nekaj časa smo bili njegova tako rekoč 'domača' hiša v Sloveniji, s katero je rad sodeloval in prihajal k nam na pogovore, ki so daleč presegali uredniške in tehnične podrobnosti o njegovih knjigah.⁵

Bogo Grafenauer je leta 1988 v zadnjem poročilu, v katerem se je ozrl na desetletje svojega predsednikovanja, izpostavil dva naslova. Prvi je bil roman

⁴ Primož Simoniti, "Slovenska matica v letih 1988–1994", v: *Slovenska matica : 150 let dela za slovensko kulturo*, ur. Drago Jančar idr. (Ljubljana, 2015), str. 102 (dalje: Simoniti, "Slovenska matica v letih 1988–1994").

⁵ Drago Jančar, *In memoriam Boris Pahor (1913–2022)*, dosegljivo na: <http://www.slovenska-matica.si/memoriam-boris-pahor-1913-2022>, pridobljeno: 5. 5. 2022.

Branka Hofmana *Noč do jutra*, ki bi moral priti med bralce že leta 1975, a je zaradi nevidne zakulisne komunistične cenzure na ta trenutek čakal kar šest let. Ko je leta 1981 končno prišel v knjigotrško prodajo, je pripomogel pri seznanjanju zamolčane teme informbirojevstva in Golega otoka in bil kmalu razprodan in ponatisnjen.⁶ Druga je bila knjiga Alojza Rebule *Vrt bogov* s podnaslovom *Koloradski dnevnik* iz leta 1986, ki je skozi premišljevanja o identiteti Slovencev v Ameriki spodbujala premišljevanje o vlogi zamejcev in izseljencev v celovitosti slovenskega duhovnega prostora. Grafenauer je ocenil, da je pomen omenjenih del treba ocenjevati "tudi za slovensko širše življenje". Hofmanov roman, "ki nam ga je uspelo osvoboditi iz "zapora"", se je po njegovem mnenju "izkazal kot najodmevnejše delo o problemih položaja po Kominformu in v zvezi z Golim otokom", Rebulov dnevnik pa "je sprva zbudil precej buren odmev, pa se je pozneje po mirnejših razgovorih vendarle uveljavilo mnenje, da je bilo prav, da smo knjigo postavili v svoj knjižni program".⁷ S tokom političnih dogodkov je že kar z naslovom polemizirala tudi knjiga, ki je Grafenauer ob slovesu ni omenil, to pa je bilo njegovo leta 1987 izdano delo *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj*. V njem so bili objavljeni njegovi starejši prispevki o tej tematiki, knjiga pa je opozarjala, da je ta problematika nikoli dokončana zgodba, ki jo je treba premišljevati vedno znova, še posebej v nejasnih in burnih političnih razmerah.

Knjižne novosti so prinašali tudi zborniki z oživiljene društvene dejavnosti, za katero je skrbel Peter Vodopivec. Marca 1988 organiziran dvodnevni posvet *Cerkev in slovenska kultura* je v ospredje postavil pomen cerkve za razvoj slovenske kulture s poudarkom na 18. in 19. stoletju, zbornik posveta pa je nato izšel v Vodopivčevem uredništvu.⁸ Aktualni položaj v državi je naslavljal tudi oktobra 1988 organiziran simpozij ob 70-letnici ustanovitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, na katere je Peter Vodopivec k razmišljanju povabil zgodovinarje iz Ljubljane, Zagreba, Beograda in Dunaja. "Po uvodnih besedah referentov se je razvila razprava, ki je prinesla marsikak nov pogled na dogodke pred sedemdesetimi leti", so poročali v *Glasniku Slovenske matice*,⁹ v katerem so objavili tudi uvodne referate in del avtoriziranih prispevkov iz razprave.¹⁰

Že utečena društvena dejavnost s predstavitvami knjig in knjižnimi darili za slovenske kulturne ustanove se je raztegnila tudi na kraje zunaj Slovenije. Na zahodni strani v Italiji je prednjačilo vse več obiskov v Trstu, predsednik

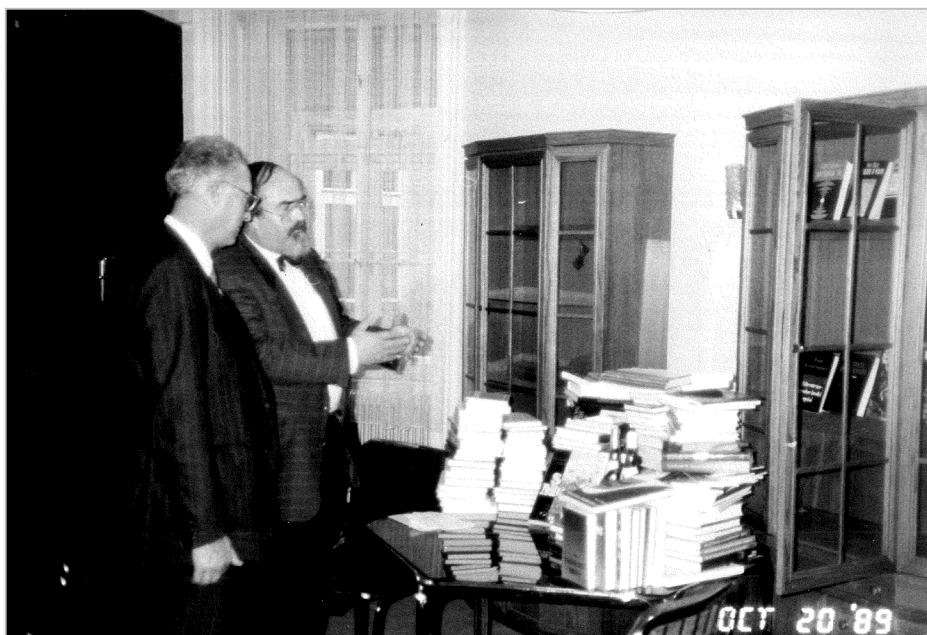
⁶ Več o tem glej: Aleš Gabrič, "Prepoved izida romana Branka Hofmana ali šestletna noč do poznega jutra", *Zgodovinski časopis* 75, št. 3–4 (2021), str. 492–515.

⁷ Bogo Grafenauer, "Predsednikovo poročilo", *Glasnik Slovenske matice* 12, št. 1–2 (1988), str. 2.

⁸ *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 1 (1989), str. 82.

⁹ *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 1 (1989), str. 80.

¹⁰ *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 1 (1989), str. 17–50.

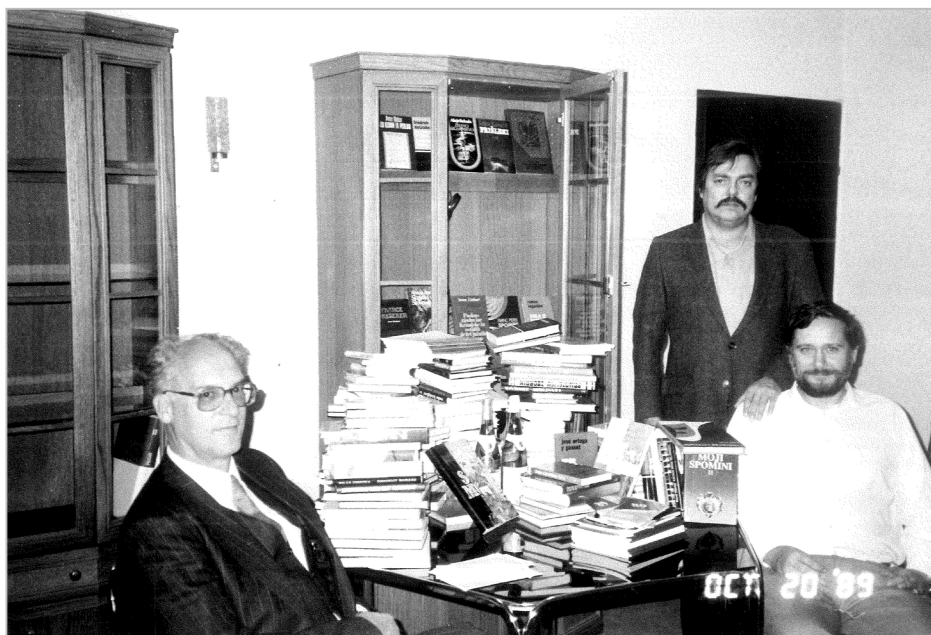

Primož Simoniti (levo) ob donaciji Slovenske matice kuratorju Knafljeve ustanove na Dunaju Feliksu Bistru, 20. oktobra 1989 (Arhiv Slovenske matice)

Primož Simoniti pa je oktobra 1989 obiskal in poklonil bogat knjižni dar Slovenske matice še za knjižnico Knafljeve ustanove na Dunaju.¹¹ Soustvarjanje skupnega slovenskega kulturnega prostora so raztegnili celo preko velike luže in se ob obisku predsednika Slovenske kulturne akcije Andreja Rota dogovorili o izmenjavi publikacij s to osrednjo kulturno ustanovo slovenske emigracije. Za seznanjanje s položajem Slovencev in slovenske kulture v emigraciji, o kateri v času komunističnega režima zaradi označbe, da gre za "sovražno politično emigracijo", Slovenci v domovini niso imeli veliko informacij, pa so aprila 1990 v dvorani Slovenske matice pripravili še serijo predavanj na temo Slovenci na tej in oni strani oceana. O vseh teh novostih je vodstvo Slovenske matice sproti in ponosno poročalo, kot npr. v *Glasniku Slovenske matice* za leto 1989:

Po sklepu Upravnega odbora bo Slovenska matica iz zalog in tekočega programa podarila svoje publikacije nekaterim knjižnicam in ustanovam zunaj SR Slovenije. Na posebnem mestu v Glasniku poročamo o ustanovitvi knjižnice v Knafljevi ustanovi na Dunaju. Podobno namerava podariti knjige za knjižnico ustanove

¹¹ *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 2 (1989), str. 60–61.

Predstavniki Slovenske matice, predsednik Primož Simoniti, tajnik Drago Jančar in podpredsednik Peter Vodopivec na obisku Knafljeve ustanove na Dunaju, 20. oktobra 1989 (Arhiv Slovenske matice)

Slovenik v Rimu, knjižnici društva Slovencev na Hrvaškem in v Gorici v Italiji. Nove izdaje pa dobiva tudi Slovenska kulturna akcija v Buenos Airesu, Argentina. Posamezne knjige pa je Matica poklonila tudi ustanovam in nekaterim kulturnim delavcem v Clevelandu, Washingtonu ter nekaterim slovenskim knjižnicam na Koroškem v Avstriji.¹²

Do sedaj omenjene akcije so imele vsekakor predvsem kulturni pridih, nekateri sočasni dogodki okrepljenega društvenega delovanja Slovenske matice pa so v sebi nosili že izrazito politični naboj. To je med dogodki v domači dvorani Slovenske matice v Ljubljani npr. veljalo za predavanje Franceta Bučarja o vprašanju organiziranosti malega naroda, ki ga je imel 15. decembra 1988. Bučar je bil že pred tem zaradi govora, ki ga je imel v evropskem parlamentu 20. januarja 1988, deležen kritik, češ da v tujini hujska proti oblastem v lastni državi.¹³ Bučar je kot pravnik, ki je bil zaradi svojih prepričanj in dela odstranjen

¹² *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 2 (1989), str. 75.

¹³ Rosvita Pesek, *Bučar* (Celovec, 2016), str. 156–166 (dalje: Pesek, *Bučar*). Bučarjeve besede je najprej objavila *Nova revija*, ponatisnjene pa so v: France Bučar, *Prehod čez rdeče morje* (Ljubljana, 1993), str. 8–10.

Moderator dogodka Peter Vodopivec in avstrijski poslanec v Evropskem parlamentu Ludwig Steiner na večeru v Slovenski matici, 10. januarja 1991 (Arhiv Slovenske matice)

iz Pravne fakultete v Ljubljani,¹⁴ in kot sodelavec na javnih tribunah užival velik ugled v slovenski intelektualni javnosti, ki je v času globoke jugoslovanske krize v političnih, mednacionalnih in ekonomskih odnosih zahtevala korenite spremembe družbenih struktur. V predavanju v Slovenski matici, ki je "zbudil veliko zanimanje in zato tudi dolgotrajno razpravo",¹⁵ se je spraševal, kaj je domovina, pri tem pa opozoril, da številni jugoslovanski leksikoni tega ne definirajo. "V odnosu do pojma domovine je država instrumentalnega značaja,"¹⁶ je opozoril

¹⁴ Več o tem v: Pesek, *Bučar*, str. 102–112. Bučarjev pogled na izključitev: "Pričevanja : dr. France Bučar", v: *Politični pritiski in izključevanja učiteljev in sodelavcev Univerze v Ljubljani : poročilo Komisije za rehabilitacijo univerzitetnih učiteljev in sodelavcev* (Objave št. 6), ur. Peter Vodopivec in Aleš Gabrič (Ljubljana, 2000), str. 54–55.

¹⁵ *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 1 (1989), str. 80.

¹⁶ France Bučar, "Pravica do domovine", *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 1 (1989), str. 4.

Bučar in že nakazal stališča, ki jih je nekaj let kasneje še odločneje in natančneje definiral v političnem delu kot eden od piscev slovenske ustave in kot prvi predsednik prvega slovenskega večstrankarskega parlamenta. V dvorani Slovenske matice je dovolj jasno povedal:

V sodobni družbi je bila vse doslej, in je še vedno, najmočnejša oblika in sredstvo zavarovanja domovine narodna suverena država, v katero se je narod oblikoval kot v svojo domovino. Državna suverenost mu omogoča samostojnost v odločanju pri njegovem komuniciranju z okoljem: kaj iz okolja sprejema in kaj mu je pripravljen v zameno dajati. Kjer narod te suverene, z državno oblastjo zagotovljene možnosti nima, je zgubil možnost ohranjati svojo identiteto.¹⁷

Ko je Bučar že vodil slovensko skupščino, je Slovenska matica 10. januarja 1991 gostila še predsednika politične komisije Sveta Evrope, avstrijskega poslanca v Evropskem parlamentu v Strasbourgu dr. Ludwiga Steinerja. Izbor osebnosti in tematike njegovega predavanja o odpiranju Sveta Evrope za nove demokratične evropske države je dovolj jasno nakazovalo, v katero smer so v iskanju izhoda iz jugoslovanske krize usmerjeni pogledi vodstva Slovenske matice. "Predavanju, ki je bilo izjemno zanimivo za aktualni slovenski trenutek, saj je posredovalo avtentična evropska stališča "iz prve roke", je sledila živahna diskusija", v večernih urah pa "so se g. Steiner in njegovi spremljevalci pogovarjali še s člani predsedstva Slovenske matice," so poročali iz društvenega vodstva.¹⁸

Izrazito izven ožjega društvenega okvirja kulturnega delovanja je bila tudi pomoč, ki jo je Slovenska matica nudila novim političnim strankam, ki so se rojevale v času demokratizacije Slovenije ob koncu osemdesetih let, po eni strani z uvrščanjem njihovih tematik med predavanja društvene dejavnosti, po drugi strani pa z odstopanjem dvorane ali sejne sobe za sestanke novo nastajajočih političnih strank, ki še niso imele lastnih prostorov. To sicer ni bila novost v (političnih) odločitvah Slovenske matice, saj se je npr. leta 1941 v njenih prostorih sešel tudi prvi plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte. France Bučar je postal januarja 1989 ob ustanovitvi član vodstva ustanovljene Slovenske demokratične zveze. Slovenska matica je v skladu s svojimi stališči že vnaprej podprla iniciativo za njeno ustanovitev,¹⁹ njeni vodstveni člani pa so imeli za sestankovanje na voljo tudi prostore Slovenske matice. Prav tako je prostore Matice na voljo za svoje prve korake dobila stranka krščanskih demokratov.

V projekt Večerov v Slovenski matici je bilo uvrščeno tudi predavanje prof. dr. Franca Zagožna, enega od ustanoviteljev Slovenske kmečke zveze. Ta je 19.

¹⁷ Prav tam, str. 7.

¹⁸ *Glasnik Slovenske matice* 15, št. 1–2 (1991), št. str. 39.

¹⁹ *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 1 (1989), str. 79.

Ludwig Steiner (v sredini) med večerom v dvorani Slovenske matice, 10. januarja 1991 (Arhiv Slovenske matice)

januarja 1989 predstavil osrednjo (ekonomsko in politično) točko zveze v predavanju "Slovensko kmetijstvo v iskanju izhoda iz realsocialistične zagate". V njem je kot osnovni cilj kmetijske politike zadnjih štirih desetletij označil razvijanje socialističnih družbenih odnosov na vasi, ki so v skladu z ozko dogmatsko usmerjenostjo vodili v podružbljanje zemlje in kmetijskih proizvodnih sredstev, s čimer so preprečevali razvoj ekonomsko neodvisnih družinskih kmetij. Posledice takšne "politike do kmetov so čedalje manjše kmetije, razdrobljena posest, opuščanje kmetijskih zemljišč in demografski razkroj nekaterih podeželskih območij. Odpravljanje teh posledic bo ob velikih naporih trajalo nekaj prihodnjih desetletij," je v predavanju, ki mu je prav tako sledila živahna in aktualna razprava, izpostavil Zagožen.²⁰

Ugled, ki si ga je pridobila Slovenska matica v osemdesetih letih v času demokratizacije Slovenije, na svoj način nakazuje tudi delovanje Zbora kulturnih delavcev, ki se je prvič sestel 2. junija 1988. Oblikoval se je na pobudo izobražencev različnih svetovnonazorskih pogledov, podprle so ga pomembne slovenske kulturne ustanove, med njegovimi najpomembnejšimi cilji pa so bili

²⁰ *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 1 (1989), str. 79.

pluralizacija kulturnega delovanja, ustvarjanje enotnega slovenskega kulturnega prostora in načrtanje novih kulturnopolitičnih smernic, ki jih je nato v precejšnji meri prevzela koalicija Demos. Načrtovanje novega zbora kulturnih delavcev, na katerem so organizatorji pričakovali tudi slovenske kulturne delavce iz zamejske Primorske, Koroške in Porabja ter iz slovenske diaspore v ZDA, Argentini, Avstraliji, Kanadi, Franciji in ZR Nemčiji, je vodilo predsedstvo zbora. V njem so bili po trije predstavniki Slovenske akademije znanosti in umetnosti, univerz v Ljubljani in Mariboru, Slovenske matice, Društva slovenskih pisateljev in slovenskega PEN, pri načrtovanju dela pa so sodelovale še nekatere umetniške in znanstvene ustanove. Slovensko matico so v predsedstvu zastopali Primož Simoniti, Bogo Grafenauer in Tine Hribar.²¹

Razburkani čas politične pluralizacije v Sloveniji na vzdušje v upravnem odboru Slovenske matice, v katerem je bila svetovnonazorska pluralnost nekaj samoumevnega, je njen tedanji predsednik Primož Simoniti opisal takole:

Obenem je odločno podprl Odbor za varstvo človekovih pravic. Ko so se začele ustanavljati nove demokratične stranke, je npr. Matica podprla ustanovitev Slovenske demokratične zveze, pa tudi pripravljalni odbor za ustanovitev krščanskih demokratov, in obojim pomagala, tako da jim je dajala na razpolago svojo dvorano. Sicer so se seveda posamezni člani upravnega odbora v političnem vrenju leta demokratičnih volitev angažirali vsak po svoje in v drugem nadstropju naše hiše so, sicer neinstitucionalno, odmevale ognjevitte debate.²²

Podpora obnovitvi delovanja Matice hrvatske

Obdobje demokratizacije je bilo v delovanju Slovenske matice zaznavno tudi po tkanju tesnejših vezi z Matico hrvatsko, ki je v zadnjega pol stoletja doživljala drugačno usodo kot njena slovenska sestra. Že v letih pred razširitvijo druge svetovne vojne na Kraljevino Jugoslavijo, še posebej v vrenju hrvaškega nacionalizma po ustanovitvi Banovine Hrvaške, je pomembno vlogo v delovanju matice dobil povratnik iz politične emigracije Mile Budak, eden od ideologov ustaštva in po razglasitvi Neodvisne države Hrvaške (NDH) aprila 1941 njen prvi prosvetni minister. Pod Budakovim vplivom je Matica hrvatska prva vojna leta izdajala rekordno število knjig, v nasprotju s Slovensko matico, kjer je potekal obraten proces vse do "zamrznitve" delovanja. Matico hrvatsko je poskušal propagandni aparat NDH vključiti v svojo mašinerijo, a se je del vodstva uspe-

²¹ *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 2 (1989), str. 74–75.

²² Simoniti, "Slovenska matica v letih 1988–1994", str. 105.

šno izogibal najbolj ostrim čerem propagandizma, proti koncu vojne pa nacionalistično retoriko že poskušal vračati v umirjenejsše tirnice ene od osrednjih nacionalnih hrvaških kulturnih ustanov.²³

Tudi prva povojna leta, ki za Slovensko matico niso bila najbolj plodovita in se je celo spekuliralo o njeni nadaljnji usodi, je Matica hrvatska preživela mirneje in so jo kmalu začeli (vnovič) obravnavati kot eno izmed osrednjih hrvaških kulturnih ustanov.²⁴ Vse drugače pa je bilo v šestdesetih letih 20. stoletja, ko je Slovenska matica dosegala svoje dotlej največje uspehe. Enako je bilo sprva tudi z Matico hrvatsko, ki je dobivala visoke državne subvencije za izdajo del založbe Nakladni zavod Matice hrvatske, ki pa je bil kot samostojno podjetje pravno ločen od Matice. Kot eno od osrednjih hrvaških založniških podjetij je tako tiskal zbirke v visokih nakladah,²⁵ kakršne so bile v Sloveniji v domeni državnih založniških hiš DZS, Cankarjeve založbe ali Mladinske knjige. Ko pa je marca 1967 v Matici hrvatski nastala deklaracija o imenu in položaju hrvaškega književnega jezika, ki je nasprotovala uradni tezi o enotnem srbsko-hrvaškem jeziku, je sledil oster odgovor politike in represivni ukrepi oblasti proti vodstvu Hrvaške matice.²⁶ Eden najglasnejših zagovornikov teze, da le ne gre zgolj za dialektalno razliko, je bil hrvaški jezikoslovec in prevajalec Ljudevit Jonke, ki je v znanstvenih nastopih in prispevkih in na pogovorih s predstavniki Matice srpske argumentirano dokazoval upravičenost svojih tez.²⁷ Novembra 1970 je bil izvoljen za predsednika Matice hrvatske, naslednje leto je bil dokončno pokopan Novosadski dogovor iz leta 1954 o enotnosti srbsko-hrvaškega oziroma hrvaško-srbskega jezika, v obračunu oblasti z nosilci hrvaške pomladi v začetku sedemdesetih let pa je bilo delovanje Matice hrvatske prekinjeno.²⁸ Ta sicer ni bila formalno ukinjena, a dejansko v javnosti ni bila zaznavna. Nakladni zavod Matice hrvatske z več kot 200 zaposlenimi je sicer še redno izdajal knjige, a program ni bil sad avtonomnih društvenih struktur. V osemdesetih letih, ko je Slovenska matica posegala v sam srž širšega družbenega dogajanja, je v in o Matici hrvatski vladal molk. Ko so v prostorih Slovenske matice ob koncu desetletja že potekale živahne politične razprave, so odborniki Matice hrvatske (še) razmišljali o obnovitvi delovanja.

Vodstvo Slovenske matice je bilo od prvih korakov, ki jih je konec leta 1989 sprožilo vodstvo Matice hrvatske, o njih dobro obveščeno. Da bi vse potekalo

²³ Več o tem v: Višeslav Aralica, *Matica hrvatska u Nezavisnoj državi Hrvatskoj* (Zagreb, 2009).

²⁴ Stjepan Damjanović, *Matica hrvatska od 1842. do 2017.* (Zagreb, 2018), str. 156–173 (dalje: Damjanović, *Matica hrvatska od 1842. do 2017.*).

²⁵ Prav tam, str. 186–207.

²⁶ Obsežneje v: Dalibor Brozović in Josip Pavičić, *Deklaracija o hrvatskome jeziku : s priložima i Deset teza* (Zagreb, 1991).

²⁷ Krešimir Mićanović, "Jezična politika s kraja 60-ih i s početka 70-ih: u procijepu autonomije između i centralizma", v: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, ur. Tvrtko Jakovina (Zagreb, 2012), str. 271–290.

²⁸ Damjanović, *Matica hrvatska od 1842. do 2017.*, str. 221–234.

čim bolj legalno, so se 12. decembra 1989 zbrali še živeči odborniki, izbrani na zadnji redni skupščini novembra 1970. Ker je bil tedaj izvoljeni predsednik Ljudevit Jonke že deset let pokojen, je vodenje priprav prevzel podpredsednik Miroslav Brandt.²⁹ Pri obnovitvenem delu so lahko že vnaprej računali na pomoč obeh sestrskih organizacij v državi, kajti "predstavniki Slovenske matice so že junija 1988 na sestanku s predstavniki Srpske matice iz Novega Sada izrazili prepričanje, da bi bila takšna obnovitev te stare in pomembne kulturne ustanove nujna in v prid kulturnemu sodelovanju med jugoslovanskimi narodi". Ljubljanski predstavniki so ob tem izpostavili, da prav "z Matico Hrvatsko vežejo Slovensko matico v zgodovini mnogotere vezi".³⁰

Dan po omenjenem sestanku obnovitvenega odbora v Zagrebu sta predsednik Primož Simoniti, ki se je seje v Zagrebu udeležil kot gost iz Slovenije, in tajnik-urednik Drago Jančar v imenu Slovenske matice poslala predsedstvu Matice hrvatske telegram s sledečo vsebino:

Z veseljem in zadovoljstvom smo izvedeli, da se po osemnajstletnem molku, ki ga je zakrivilo dejanje protikulturne nestrpnosti, končno spet obnavlja delo staroslavne Matice hrvatske s predsedstvom, upravnim odborom in delovnimi telesi, kakor so bila izvoljena decembra 1970. Prepričani smo, da bo Matica hrvatska rediviva obnovila in nadaljevala najzlahtnejše tradicije svojega kulturnega, književnega in znanstvenega poslanstva za blaginjo in napredek hrvatskega naroda. Pri tem želimo njej, njenim sodelavcem in članom kar največ uspehov. Želja Slovenske matice je, da se obudi v novo življenje tudi sodelovanje, ki sta ga v preteklosti gojili obe sestrski matici.³¹

Rafo Bogišić se je kot predstavnik obnovljene Matice hrvatske udeležil občnega zbora Slovenske matice, 12. marca 1990, in se v pozdravnem nagovoru zahvalil, da se je lahko v časih, ki kažejo lepše perspektive kulturnega razvoja po dveh desetletjih zatiranja svoje ustanove kot njen predstavnik spregovoril članom Slovenske matice. Na prvi redni skupščini po obnovitvi je bil za predsednika Matice hrvatske izbran književnik in v času komunistične vladavine politični obsojenec Vlado Gotovac, ki je eno prvih poti v tujino v tej vlogi opravil v Ljubljano, kjer je imel 3. aprila 1991 v dvorani Slovenske matice predavanje "Matica hrvatska rediviva" "o zadnjem obdobju in o prihodnosti te eminentne kulturne ustanove sosednjega naroda". Obisk naj bi bil izjemen, "sledila je zanimiva in daljša razprava".³²

²⁹ Prav tam, str. 249–250.

³⁰ *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 2 (1989), str. 75.

³¹ *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 2 (1989), str. 73.

³² *Glasnik Slovenske matice* 15, št. 1–2 (1991), str. 39. Glej tudi: Simoniti, "Slovenska matica v letih 1988–1994", str. 104.

Javne izjave Slovenske matice

Prelomnost političnih dogajanj, ki so ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let pretresali Slovenijo in Jugoslavijo, se je pri delu Slovenske matice še najbolj neposredno odražalo v več javnih izjavah, ki so jih sprejeli in objavili vodilni organi društva. Javne objave izjav ali stališč sicer niso bile novost, a so do leta 1988 te ostajale na ožjem kulturnem, šolskem ali naravoslovnem področju. V prvi polovici osemdesetih let so pripravili posvete in oblikovali stališča do vprašanj naravne dediščine in sanacije Blejskega jezera, do slabo domišljenega načrta usmerjenega izobraževanja in nesprejemljivosti skupnih programskih jeder v šolstvu. Jasno izražena stališča so sicer prinesla tehtne premisleke in kritične pripombe, ki so bile pogosto v nasprotju s predlogi državnih organov. Toda s tem še niso stopali na ožje politično polje, kar pa so naredili, ko so bili pod vprašaj postavljeni nekateri temeljni postulati slovenstva, na katerih je temeljilo celotno poslanstvo in delovanje Slovenske matice. Premik nikakor ni bil nepremišljen in prenačilen, kar nam nakazujejo tudi besede Primoža Simonitija, da so vseskozi premišljevali, da Matica ne sme

posegati v politično življenje ali dnevnopolitične dogodke, da pa mora v skladu s svojo tradicijo kot eminentna nacionalna institucija zavzeti načelno stališče, kadar gre za odločilno zagotavljanje pogojev za narodno, kulturno, gospodarsko in politično preživetje in uspešno nadaljnje življenje Slovencev kot razvite moderne nacije.³³

Izjave se torej nikakor niso vpletale v notranje politične boje med Slovenci v času demokratizacije Slovenije, temveč so odgovarjale na vprašanja, ki so se dotikala vseh Slovencev, ugodni razplet dilem pa je v marsičem determiniral tudi možnosti nadaljnega razvoja Slovenske matice. Prva tovrstna izjava je bila sestavljena v zadnjih dneh predsedovanja Boga Grafenauerja, sprejeta pa je bila na občnem zboru, 10. marca 1988, ko ga je nasledil Simoniti. Občni zbor je potekal v času vročih razprav o predlogih za spreminjanje zvezne jugoslovanske ustave, ki so izhajale iz centralističnih pobud, za katere se je zdelo, da so v Jugoslaviji že davno poražene. Že v njej so vidne značilnosti, ki jih je možno zaslediti tudi v poznejših izjavah. Uvodoma so se sestavljavci "opravičili", da naloge Slovenske matice "ne segajo neposredno v politično življenje", da pa vprašanja ustave Jugoslavije in razprave o njenih amandmajih posegajo "posredno in tudi delno neposredno tako globoko v pogoje kulturnega in

³³ Simoniti, "Slovenska matica v letih 1988–1994", str. 104.

Izjava Slovenske matice ob spreminjanju ustave

na običnem zboru dne 10. marca 1988

Naloga, ki ji ima Slovenska matica v slovenskem življenju kot »kultivsko, kulturno in znanstveno društvo«, ne segajo neposredno in politično življenje. Vprašanje spremembe ustave SFRJ in razprave o amandmajih, ki so v javni razpravi, pa posega posredno in delno tudi neposredno tako globoko v pogoje kulturnega in narodnega življenja Slovencev, da se čutimo dolžne zavzeti do teh vprašanj najbistvenejša načelna stališča.

Po sodobnem pojmovanju, kot se je razvilo od srede 18. stoletja, pomeni ustava formalno-pravno temeljni državni zakon z najvišjo pravno močjo, ki v materialno-pravnem smislu določa družbeno-gospodarsko in politično ureditev in državno organizacijo, elastičnost organizacije in dejavnost najvišjih organov. V sociološkem smislu posebej zagotavlja tudi temeljne pravice državljanov in njihovih združenj. Z vsem tem se izhodišče, ki navduhuje in omejuje posebne zakone, izhajajoče iz ustavne podlage. V tem smislu so ustavni zakoni praviloma po svojem obsegu kolikor mogoče splošni in ne posegajo na področja posebne zakonodaje, ki se laže spreminja, vsekakor pa morajo biti jezikovno jasni in vsebinsko nadvojni.

Zveza in republiške ustave v Jugoslaviji se od tega pojmovanja gotovo v več pogledih razlikujejo. Jezikovno so nejasne in po obsegu prevelike, ker posegajo na področja posebne zakonodaje. Obseg in jezikovna nejasnost izvirata med drugim iz združevanja različnih teženj v kompromisnih določbah, ki so zaradi tega včasih vsebinsko dvoumne in jih je mogoče različno interpretirati. Nekatere prvine današnje moralne in gospodarske krize v Jugoslaviji so zvezane tudi s nekaterimi potezi ustavne ureditve in z izpovedanjem določb, ki ga omogočata prav dvoumnost in različno interpretiranje ustave. Zato se je s predloženimi spremembami marsikje zbudilo upanje, da bodo že spremembe same razrešile izvirno krizno stanje jugoslovanske države.

Predloženi amandmaji navedenim nalogam in upanjem ne ustrezajo. Predvsem izražajo le konflikt med različnimi koncepti države (med večjim naplavljenjem centralizma ali poudarjanjem federalnega značaja državne ureditve, med bolj državno-administrativnim ali le okvirno planskim tržnim gospodarstvom in podobno); ne rešujejo temeljnih sporov vprašanj, temveč le nekeje podrobnosti. Nasprotno: s težnjami po večji centralizaciji in manjšanju pravic republik ne le na področju državne organizacije, marveč celo na področju šolstva in s tem kulturnega življenja, izvirajo celo nove spore in širijo obseg in značaj krize.

V temeljna vprašanja, ki so povzročila današnjo moralno in politično krizo v Jugoslaviji, torej predloženi amandmaji sploh ne posegajo. Ustava se z njimi po obsegu samo širi, prav tako uvajajo nove dvoumnosti in nejasnosti. Temeljna vprašanja, ki so izvir naše krize, namreč terjajo, da se razrešita dve bistveni potezi naše ustavne ureditve:

a) Demokratizacija političnega sistema. To pomeni najprej določanje kandidatov za nosilce oblasti od spodaj, od ljudstva, in ne od zgoraj, od raznih nikomur odgovornih komisij; enako odgovornost izvoljenih nosilcev oblasti

narodni in ne nazonor; oboje je seveda mogoče uresničiti le z obnovitvijo neposrednih volitev kot najbolj bistvene značilnosti človekovih političnih pravic v našem času. Le na ta način je mogoče odpraviti združitev trojne oblasti (zakonodajne, sodne in izvršne), ene od bistvenih značilnosti feudalne ureditve, ki so jo razbile že novoveške meščanske revolucije. S tem je bil postavljen najvažnejši temelj pravne države.

b) Demokratizacija gospodarskega življenja z uresničevanjem samostojnosti podjetij in uveljavitvijo tržnih zakonitosti v vseh pogledih ter kar se da veliko omejitvijo administrativnega vodenja gospodarstva s strani države. To je ob ustrezni krepitvi individualne lastnine — poleg družbene — predpogoj za resnično gospodarsko odpravo Jugoslavije v svet in zlasti v Evropo, kar se danes dopaja bolj v besedah kot v resnici.

Ugotavljamo, da predložene spremembe ustave niso smiselne. Predlagamo, da se spreminjanje ustave odloži dotlej, dokler ne bodo pripravljene amandmaji, ki bodo posegli v korenine moralne, družbene in gospodarske krize življenja jugoslovanskih narodov.

V tej zahtevi nas posebej potrjuje dejstvo, da bi nekatere določbe predloženih amandmajev bistveno oslabilo suverenost slovenskega narodnega življenja v kulturnem pogledu in otežile zagotavljanje materialnih temeljev za nepogrešljive prvine slovenskega narodnega obstoja.

Izjava Slovenske matice ob spreminjanju Slovenske ustave, sprejeta 10. marca 1988 (*Glasnik Slovenske matice* 11, št. 1 (1987–88), str. 23–24)

narodnega življenja Slovencev, da se čutimo dolžne zavzeti do teh vprašanj najbistvenejša načelna stališča". Po orisu problematičnosti nekaterih predlogov sprememb so maticarji zaključili, da bi morali namesto uvajanja novih dvoumnosti v ustavo s spremembami rešiti dve bistveni vprašanji, demokratizacijo političnega sistema "z obnovitvijo neposrednih volitev kot najbolj bistvene značilnosti človekovih političnih pravic" in demokratizacijo gospodarskega življenja "z uresničevanjem samostojnosti podjetij in uveljavitvijo tržnih zakonitosti v vseh pogledih". V sklepnem odstavku pa se je izjava vnovič vrnila h kulturnemu poslanstvu s poudarkom, da bi nekatere določbe predlaganih amandmajev "bistveno oslabile suverenost slovenskega narodnega življenja v kulturnem pogledu in otežile zagotavljanje materialnih temeljev za nepogrešljive prvine slovenskega narodnega obstoja".³⁴

Javna izjava se je torej izognila pretiranemu politiziranju, sklicevanje pa spretno zapeljala v vode dialoga o izhodiščih za kulturno ustvarjanje, ki ga mora zagotavljati državna oblast. Predlog izjave je pripravila komisija, v kateri so bili Bogo Grafenauer, Primož Simoniti, Peter Vodopivec, France Bernik in Drago Jančar. Poslana je bila vsem slovenskim časopisom, radiu in televiziji. Največji

³⁴ "Izjava Slovenske matice ob spreminjanju ustave", *Glasnik Slovenske matice* 11, št. 1 (1987–88), str. 23–24.

slovenski dnevnik *Delo* jo je npr. objavil takoj naslednji dan po prejemu, 12. marca, na vidnem mestu z okrepljenim naslovom že na drugi strani.³⁵

V sorodnem stilu je bila napisana tudi naslednja izjava, ki je z ozirom na razburkano politično ozračje sledila kmalu. Upravni odbor Slovenske matice je še istega leta, 8. septembra, ob procesu proti četverici pred vojaškim sodiščem v Ljubljani v izjavi o rabi slovenskega jezika in človekovih pravicah pridružil protestom ob kršenju ustavno zagotovljene pravice do rabe slovenščine v slovenski državni skupnosti in izrazil ogorčenje nad dejstvom, "da je bila s to žalitvijo slovenskega občestva in odkritim kršenjem zakonite rabe slovenskega jezika v matični domovini prizadejana huda škoda tudi Slovencem onstran državnih meja v boju za priznanje narodnostnih pravic". Ker je uporaba slovenskega jezika bistvena in že izbojevana pravica slovenskega naroda, vprašanje uradnega jezika v Sloveniji sploh ne bi smelo biti predmet razprave in niti ni potrebno, "da bi to pravico pred komer koli še dodatno dokazovali in utemeljevali". Celotno dogajanje s kršitvami pravnih norm na procesu pred vojaškim sodiščem je bilo za vodstvo Slovenske matice še en dokaz, da je treba uveljaviti človekove pravice, na kar so opozorili že na občnem zboru marca v izjavi ob spreminjanju ustave. Za doseg te ciljev "Slovenska matica odobrava izredno pomembno delovanje Odbora za varstvo človekovih pravic in se pridružuje njegovi zahtevi, da zakonita telesa presodijo ustavnost vojaškega dokumenta, iz katerega je izšlo sojenje četverici v Ljubljani," podprlo pa je tudi zamisel "Iniciativnega odbora za ustanovitev Sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin pri Republiški konferenci SZDL in se zavzema za kar najhitrejšo uresničitev zamisli o ustanovitvi takega telesa".³⁶

Spretno krmarjenje med čermi pretirane politizacije je vidno tudi v omejenem zadnjem delu izjave, v katerem so podprli tako "opozicijski" Odbori za varstvo človekovih pravic kot "oblastni" Sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin pri Socialistični zvezi delovnega ljudstva Slovenije. Enako pazljivost so prenesli tudi v predvolilnem času leta 1990, saj v njem niso objavili izjav, da se ne bi razumele kot podpora tej ali oni politični skupini. Naslednjo izjavo je upravni odbor Slovenske matice sprejel skoraj leto dni po volitvah, 13. marca 1991, nagovarjala pa je slovensko javnost in predvsem poslance, tematsko pa se je vrnila k prvi izjavi, k potrebi po ustavi, ki bi uveljavila temeljne človekove pravice. Ker smo bili v razpravah o novi ustavi republike Slovenije v slovenski skupščini prepogosto "priča drobnjakarskim in medsebojno se izključujočim polemikam, ki so segale od pritlikavih osebnih zamer do prestižne strankarske nepopustljivosti in se kdaj pa kdaj izrazile v pravem besednem

³⁵ "Izjava Slovenske matice ob spreminjanju ustave SFR Jugoslavije", *Delo*, 12. 3. 1988, št. 60, str. 2.

³⁶ "Izjava o rabi slovenskega jezika in človekovih pravicah", *Glasnik Slovenske matice* 12, št. 1 (1988), str. 78–79.

nasilju brez občutka za mero", posledica pa je bila, da se je s pripravo nove ustave zamujalo, je Slovenska matica pozvala k preseganju razlik, saj jih zavezuje skupni cilj. "Ta spor je treba rešiti na političen način z narodnim soglasjem in nujnim konsenzom strank", je menilo vodstvo Matice, ki je poslance in politične stranke opozorilo na nedvoumno zahtevo državljanov Slovenije, ki so jim jo postavili s plebiscitom, v skupščini pa naj izvoljenci ljudstva dokažejo, da so sposobni premagovanja drobnih razlik, ko gre za skupno dobro. Izjave, pod katero je bil v imenu upravnega odbora podpisan predsednik Primož Simoniti, se je zaključila z jasno zapisano mislijo, kdo so odgovorni in kaj morajo storiti:³⁷

Slovenska matica kot nestrankarska in nadstrankarska ustanova in kot najstarejše slovensko kulturno, književno in znanstveno društvo tudi zdaj noče posegati neposredno v politično življenje, vendar pa mora opozoriti na zgodovinsko odgovornost izvoljenih poslancev slovenskega parlamenta, slovenskih političnih strank in drugih političnih dejavnikov ter jih s to izjavo pozvati k državniški modrosti in preudarnosti, ki ju terja naš čas.

Predsednik Primož Simoniti je ob približevanju razglasitve slovenske samostojnosti menil, da bi morala ta enkratni dogodek v slovenski zgodovini pozdraviti tudi Slovenska matica in je to nekaj dni pred najavljenim dogodkom omenil tudi na seji društvenega vodstva. Pa je bil kar nekoliko presenečen, saj "med navzočimi ni bilo takojšnjega odziva, zato sem nemara provokativno dejal, da očitno upravni odbor Slovenske matice ne vidi te potrebe. Sledili so kajpada protesti", a so se kmalu zedinili, da se je treba oglasiti. V skupino za pripravo dokumenta so imenovali Boga Grafenauerja, Primoža Simonitija, Draga Jančarja in Tineta Hribarja, osnutek pa je pripravil prvo omenjeni.³⁸ To je vidno tudi v dikciji dokumenta, saj se pozdravna izjava Slovenske matice ob razglasitvi slovenske države sklicuje na zgodovinske prelome, pri čemer izpostavlja zlasti tiste, ki so prispevali h krepitvi vloge slovenskega jezika, nato po uveljavitvi programa Zedinjene Slovenije priznanje etnične enotnosti Slovencev in krepitev oblik slovenske državnosti v prelomnih letih 20. stoletja. Že uvodni del izjave je bil udaren in jasen:³⁹

SLOVENSKA MATICA, najstarejša obstoječa slovenska družba za organizirano visoko kulturno in znanstveno delo, ki je nastala v letu 1863 – 1865 kot izraz nastajanja množične slovenske narodne zavesti, bistvene sestavine dozorevanja slovenskega naroda/nacije v sodobnem smislu, **pozdravlja dograditev**

³⁷ "Izjava in poziv", *Glasnik Slovenske matice* 15, št. 1–2 (1991), str. 17–18.

³⁸ Simoniti, "Slovenska matica v letih 1988–1994", str. 105–106.

³⁹ "Pozdravna izjava Slovenske matice ob razglasitvi slovenske države", *Glasnik Slovenske matice* 15, št. 1–2 (1991), str. 1.

POZDRAVNA IZJAVA SLOVENSKE MATICE
OB RAZGLASITVI SLOVENSKE DRŽAVE

SLOVENSKA MATICA, najstarejša obstoječa slovenska družba za organizirano visoko kulturno in znanstveno delo, ki je nastala v letu 1863–1865 kot izraz nastajanja množične slovenske narodne zavesti, bistvene sestavine dozorevanja slovenskega naroda in nacije v sodobnem smislu, **pozdravlja dograditev slovenske suverene državnosti**, ki polaga v roke slovenskega naroda vse odločitve o povezovanju Republike Slovenije s sosedi in Evropo po presoji z edinega temeljnega izhodišča slovenske politike: **zagotoviti obstoj slovenskega naroda**.

To je bilo nezavedno izhodišče že bojov slovenskih kmečkih puntarjev za socialno svobodo (zlasti 1478 do 1635) in prelomnih uspehov reformacije, ki je dala po 1550 s tiskom prvih slovenskih knjig in posebej s slovenskim prevodom celotne Biblije (1584) Slovincem dokument kulturnega ljudstva v smislu Evrope 16. stoletja in rdnno noranjo vez knjižnega jezika. Kot zavedno izhodišče se je uveljavilo navedeno stališče v meji kulturnega razvoja v Pohlinozem programu širjenja vloge slovensčine v literaturi in znanosti (1768) in kmalu za tem ob postopnem izenačevanju začasnega ljudskega učnega jezika v novi splošni osnovni šoli (1774), s čimer se je pokazala tudi realna etnična meja prebivalstva, ki je uporabljala ta jezik. Odtod je zrasla tudi zgodovinarjeva – prva jasna – opredelitev posebnega slovenskega naroda (Linhart 1789 in 1791), ki je dopolnila znano jezikovno skupnost z zgodovinsko mitologijo nekdanje svobode v državi Karantanji z dolgotrajno dediščino v slovenskem obredu ustoličevanja koroških kne zovojvod. S tem je bil dograjen drugi temelj za izoblikovanje modernega naroda po tipologiji srednjeevropskega nastajanja narodov in nacij v 18. in 19. stoletju. V vsaj širini se začela uveljavljati boja za zagotovitev obstoja slovenskega naroda 1848/49 z marčno revolucijo in njenimi izrazi, zlasti z vsemi sestavinami programa Zedinjene Slovence (združitve v enoto deželo, slovenski uradni jezik in šole, slovenska univerza), ki je ostal trajno izhodišče slovenskih političnih konceptov. Neposreden uspeh je bilo prvo uradno priznanje etnične enotnosti Slovincem (kljub njihovi razdeljenosti med osem različnih zgodovinskih dežel) ne le v znanosti, marveč tudi v uradni jezikovni

državnosti vsaj v načelnih in pravnih stališčih leta 1941. Slovenski koraki leta 1991 izpolnjujejo in uresničujejo načrte iz leta 1941 in bi brez njih ne bili mogoči.

Ko Slovenska matica v tem smislu pozdravlja uresničenje slovenske suverene države kot tisti korak v našem zgodovinskem razvoju, ki danes edini lahko v kriznih razmerah razkroja Jugoslavije ustreže trajnemu cilju vsega slovenskega zgodovinskega razvoja od prvih začetkov oblikovanja slovenskega naroda, izraža hkrati s tem upanje v uresničenje pogojev, ki so za zagotovitev obstoja slovenskega naroda bistveni tudi v novem okviru:

1. Dosledno uresničevanje demokracije za vse državljane Republike Slovenije.
2. Proces dejanskega osamosvajanja, ki bo dolgotrajen, ne sme biti proces osamitve, temveč odpiranja in sodelovanja z vsemi sosedi, s sorodnimi jugoslovanskimi in drugimi evropskimi narodi.
3. Zagotavljanje prihodnosti slovenskega naroda in njegove kulturne identitete mora pomeniti tudi zavarovanje avtohtonih narodnih skupnosti in njihove kulturne identitete.
4. Slovenska država ima posebne dolžnosti za povezovanje s Slovenci v zamejstvu in povsod po svetu.

Zato Slovenska matica v smislu teh načel in opisane razvojne črte, pa tudi v imenu svojega dosedanjega delovanja kliče vse Slovence dobre volje, da se s svojimi najboljšimi močmi pridružijo delu za polno uresničenje slovenske države.

SLOVENSKA MATICA V LJUBLJANI

Besedilo je po smernicah Upravnega
odбора oblikovala skupina:

Ljubljana, 25. junij 1991

Bogo Grafenauer, član UO
Primož Simoniti, predsednik
Drago Jančar, tajnik-urednik
Tine Hribar, član UO

Začetni in končni del izjave Slovenske matice ob razglasitvi slovenske države, 25. junija 1988 (*Glasnik Slovenske matice* 15, št. 1–2 (1991), str. 1–3)

slovenske suverene državnosti, ki polaga v roke slovenskega naroda vse odločitve o povezovanju Republike Slovenije s sosedi in Evropo po presoji z edinega temeljnega izhodišča slovenske politike: **zagotoviti obstoj slovenskega naroda**.

Sledil je historični del v Grafenauerjevem stilu, v katerem je bila v 19. stoletju mimogrede omenjena tudi vloga Slovenske matice pri razvoju slovenske literature in znanosti. V 20. stoletju pa so bili kot mejniki navedeni Država Slovencev, Hrvatov in Srbov iz leta 1918, upor proti okupatorju leta 1941, načelno priznanje suverenosti narodov Jugoslavije z zasnovo federalne ureditve iz leta 1943, kar pa po vojni ni bilo popolnoma uresničeno, saj se je država vnovič zatekla k centralistični ureditvi, sedaj pa naj bi bil storjen prepotrebn korak naprej.⁴⁰

V tem smislu pomeni današnje uresničenje slovenske državnosti sklep vsega dolgotrajnega boja za ta cilj, ki smo si ga ogledali, vendar pa hkrati dopolnilo obeh najpomembnejših prejšnjih korakov v državno smer, ločitev od Avstro-ogrske

⁴⁰ Prav tam, str. 2–3.

leta 1918 in slovenskega upora in polaganja temeljev državnosti vsaj v načelnih in pravnih stališčih leta 1941. Slovenski koraki leta 1991 izpolnjujejo in uresničujejo načrte iz leta 1941 in bi brez njih ne bili mogoči.

Državna osamosvojitev ni bila ocenjena kot dokončni cilj sam po sebi, temveč kot tista odločitev, ki omogoča obstoj slovenskega naroda in njegov napredek ter vzbuja upanje, da bodo ustvarjeni bistveni pogoji za nadaljnji razvoj slovenskega naroda, ki so jih zajeli v štiri točke z močnim kulturnim poudarkom:⁴¹

1. Dosledno uresničevanje demokracije za vse državljane Republike Slovenije.
2. Proces dejanskega osamosvajanja, ki bo dolgotrajen, ne sme biti proces osamitve, temveč odpiranja in sodelovanja z vsemi sosedi, s sorodnimi jugoslovanskimi in drugimi evropskimi narodi.
3. Zagotavljanje prihodnosti slovenskega naroda in njegove kulturne identitete mora pomeniti tudi zavarovanje avtohtonih narodnih skupnosti in njihove kulturne identitete.
4. Slovenska država ima posebne dolžnosti za povezovanje s Slovenci v zamejstvu in povsod po svetu.

Pozdravna izjava je datirana na dan, ko je slovenska skupščina sprejela deklaracijo o neodvisnosti Slovenije, torej s 25. junijem 1991. Gre vsekakor za najdaljšo izjavo Slovenske matice iz tega obdobja, ki je pozvala vse Slovence dobre volje, da se pridružijo prizadevanjem za polno uresničenje slovenske države. Ob sestavljanju verjetno niso mislili, da bodo morali kmalu vnovič sestavljati pozive za doseg cilja slovenske osamosvojitve. Po agresiji jugoslovanske vojske na Slovenijo so poslali poziv mednarodni javnosti, naj odreagira na napad jugoslovanske armade na Slovenijo in ob tem ponovili tudi besede, ki jih je 4. novembra 1956 oddajali madžarski radio v pozivu na pomoč ob intervenciji Sovjetske zveze na Madžarsko.⁴² Že pred vojaškim spopadom v Sloveniji pa so objavili še stališče, s katerim so podprli prizadevanja Odbora staršev za varstvo in vrnitev slovenskih vojakov, da se zagotovi njihova čimprejšnja varna vrnitev iz jugoslovanske vojske domov. S tem so seznanili tudi Matico hrvatsko in Matico srpsko in ju pozvali, naj po svojih močeh pripomoreta, "da se še posebej na kriznih območjih umirijo čez vsako mero pregrete strasti, da zmagata razum in miroljubnost nad norostjo in sovraštvom, saj služijo v enotah JLA mladi ljudje, pripadniki vseh narodov in narodnosti Jugoslavije".⁴³

⁴¹ Prav tam, str. 3.

⁴² "Sporočilo Slovenske matice", *Glasnik Slovenske matice* 15, št. 1–2 (1991), str. 20.

⁴³ "Stališče Slovenske matice o varnosti in vrnitvi slovenskih vojakov", *Glasnik Slovenske matice* 15, št. 1–2 (1991), str. 19.

Proslavljanje osamosvojitve v sejni sobi Slovenske maticе, 26. junija 1991. Drugi z leve stoji predsednik Primož Simoniti, drugi z desne stoji podpredsednik Peter Vodopivec, desno s časopisom z naslovom Svobodna Slovenija tajnik Drago Jančar (Arhiv Slovenske maticе)

V letu 1991 se je Slovenska matica še na drugačne, sebi bolj lastne načine odzvala na politične izzive časa. Sodelovala je v pripravi simpozija, ki je ob petdesetletnici ustanovitve Osvobodilne fronte konec maja 1991 potekal na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, posvetil pa se je vprašanju upora in vloge v gradnji slovenske državnosti, kar je bilo omenjeno tudi v izjavi Slovenske maticе ob osamosvojitvi mesec kasneje. Seveda to ni nikakršno preseñenje, saj so uvodne in tudi zaključne besede na posvetu SAZU pripadle Bogu Grafenauerju. In ko je ob razpadanju Jugoslavije predvsem srbska stran sprožila razprave o administrativnem značaju meja v Jugoslaviji in potrebam po njihovem revidiranju, je *Glasnik Slovenske maticе* objavil razpravo Boga Grafenauerja, ki je dokazovala ravno nasprotno, da ima velik del meja med republikami Jugoslavije že dolgo zgodovino.⁴⁴

Ko so bili vroči dogodki leta 1991 mimo, ko je Slovenija v začetku leta 1992 le dočakala priznanje in bila marca sprejeta v OZN, so bili časi, ki so narekovali (posredno) politično opredeljevanje Slovenske maticе mimo. Predsednik

⁴⁴ Bogo Grafenauer, "Jugoslovanske medrepubliške in zunanje meje : "administrativne" ali zgodovinsko zrasle?", *Glasnik Slovenske maticе* 15, št. 1–2 (1991), str. 4–10.

Primož Simoniti je na naslednjem občnem zboru, 25. marca 1992, v poročilu v ospredje vnovič postavil tradicionalne stalnice, informacije o knjigah in prireditvah, pa stikih doma in po svetu. Šele na koncu predsednikovega poročila se je Simoniti na kratko dotaknil tudi usodnih dogodkov slovenskega naroda v zadnjih dveh letih in odzivanja Slovenske matice na dogajanje:

Še poseben odmev je imela pozdravna izjava, ki smo jo objavili 25. junija 1991 ob razglasitvi slovenske države. V njej smo po zamisli prof. Grafenauerja povzeli razvojno črto v genezi slovenske narodne zavesti in oblikovanju Slovencev v dozorel narod in izrazili upanje, da bodo v slovenski državi uresničeni tisti demokratični pogoji, ki bodo zagotovili obstoj slovenskega naroda v novem državnem statusu.⁴⁵

Sklep

Slovenska matica, najstarejše delujoče slovensko znanstveno in kulturno društvo, je v osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja dosegla enega od vrhuncev svojega delovanja. V času demokratizacije in nato osamosvajanje Slovenije sta društvo vodila dva predsednika. Do leta 1988 je bil predsednik Slovenske matice zgodovinar Bogo Grafenauer, za njim pa klasični filolog Primož Simoniti, oba sta bila ugledna univerzitetna profesorja Filozofske fakultete v Ljubljani in člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V tem obdobju so delovanje Slovenske matice izven njenega ožjega kulturnega poslanstva zaznamovali vse bolj družbeno kritični založniški program, organiziranje predavanj in posvetov o žgočih družbenih vprašanjih, podpora obnovi delovanja Matice hrvatske in javne izjave o aktualnih družbenih in političnih vprašanjih.

V založniški program je vodstvo Slovenske matice uvrstilo več literarnih del, ki so odpirale dotlej zamolčane politične teme. Pri Slovenski matici so založnika našli nekateri slovenski pisatelji, ki so imeli sicer težave pri publiciranju svojih del v Sloveniji, denimo Boris Pahor, v knjižnem programu so se znašle knjige, ki so odstirale tabuje obračuna z informbirojevci na Golem otoku ali političnega obračuna z Edvardom Kocbekom. Na kulturno sceno je z odpiranjem dialoga vračala tematiko vloge katoliške cerkve in katoliških intelektualcev v slovenski duhovni tradiciji ter spodbujala oblikovanje enotnega slovenskega kulturnega prostora s knjigami, ki so izpostavile pomen slovenskih zamejcev in emigrantov za ohranjanje slovenske identitete zunaj meja Slovenije. Nekateri posveti in

⁴⁵ Primož Simoniti, "Predsednikovo poročilo na občnem zboru SM", *Glasnik Slovenske matice* 16, št. 1–2 (1992), str. 44.

predavanja so se v osnovi sicer dotikali kulturne problematike, torej temeljnega poslanstva Slovenske matice, a so imeli v času hitrih političnih sprememb tudi jasno družbeno-politično konotacijo. Takšne značilnosti so npr. imeli posvet o letu 1918 in ustanovitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ali serija predavanj o Slovencih z druge strani Atlantika. Nekateri sočasni dogodki okrepljenega društvenega delovanja Slovenske matice pa so v sebi nosili že izrazito politični naboj, npr. predavanje Franceta Bučarja o vprašanju organiziranosti malega naroda in predavanje predsednika politične komisije Sveta Evrope Ludwiga Steinerja o odpiranju Evrope za nove demokratične države. Kot izrazito podporo demokratizaciji se lahko oceni tudi odstopanje prostorov Slovenske matice za sestanke novih političnih strank, ki še niso imele lastnih prostorov, npr. Slovenski demokratični zvezi in stranki krščanskih demokratov.

Matica hrvatska je v letih, ko je bila Slovenska matica zelo vpeta v živahno družbeno dogajanje, šele poskušala obnoviti delovanje, ki ga je oblast z represivnimi ukrepi prekinila v začetku sedemdesetih let. Slovenska matica je skrbno spremljala dogajanje v Zagrebu in podpirala oživljanje Matice hrvatske. Predstavniki obeh matic so stkali tesne vezi in pošiljali svoje predstavnike kot goste na skupščine in dogodke najbližje sestrške organizacije.

Prelomnost političnih dogajanj ob demokratizaciji in osamosvajanju Slovenije se je v delu Slovenske matice še najbolj neposredno odražalo v več javnih izjavah, ki so jih sprejeli vodilni organi društva. Z izjavami se niso vpletali v notranje politične boje med Slovenci v času demokratizacije Slovenije, temveč so bile pisane tako, da so izpostavile vprašanja, ki so se dotikala vseh Slovencev, ugodni razplet dilem pa je v marsičem determiniral tudi možnosti nadaljnega kulturnega razvoja Slovencev in s tem tudi razvoja Slovenske matice. Prva tovrstna izjava je bila sprejeta 10. marca 1988 in se je dotaknila predlogov za spreminjanje zvezne jugoslovanske ustave. Izognila se je pretiranemu politiziranju, sklicevanje pa spretno zapeljala v vode dialoga o izhodiščih za kulturno ustvarjanje, ki ga mora zagotavljati državna oblast. V sorodnem stilu so bile napisane tudi tej sledeče izjave, najobširnejša pa je bila pozdravna izjava Slovenske matice ob razglasitvi slovenske države.

Aleš Gabrič

SLOVENSKA MATICA AND SLOVENIA'S PATH TO INDEPENDENCE

SUMMARY

As the oldest still-operating Slovenian scientific and cultural association, Slovenska Matica reached one of its climaxes in the 1980s and the early 1990s. During the democratisation and Slovenian's path to independence, the association had two presidents. The historian Bogo Grafenauer was the president of Slovenska Matica until the year 1988, followed by the classical philologist Primož Simoniti, both of whom were distinguished university professors at the Faculty of Arts in Ljubljana and members of The Slovenian Academy of Sciences and Arts. During this period, the operations of Slovenska Matica outside of its narrower cultural mission were marked by the increase of publishing socially critical content, the organization of lectures and consultations on pressing social issues, the support for the renewal of Matica Hrvatska and the public statements on current social and political issues.

The management of Slovenska Matica included several literary works in the publishing program, which opened up previously silent political topics. At Slovenska Matica, some Slovenian writers who otherwise had problems getting their work published in Slovenia, such as Boris Pahor, found a publisher. The book publishing program included books that revealed the taboos of the confrontation with the information bureau on Goli Otok or the political confrontation with Edvard Kocbek. By opening a dialogue, Slovenska Matica made the topic of the role of the Catholic Church and Catholic intellectuals in the Slovenian religious tradition relevant in the cultural scene again and encouraged the creation of a unified Slovenian cultural space with books that stressed the importance of Slovenian foreigners and emigrants for the preservation of Slovenian identity outside the borders of Slovenia. Although some consultations and lectures have in principle touched on cultural issues, which is the fundamental mission of Slovenska Matica, they also had a clear sociopolitical connotation during rapid political changes. Some simultaneous events of the strengthened social activity of Slovenska Matica, however, already carried a distinctly political charge, e.g. a lecture by France Bučar on the question of the organization of a small nation and a lecture by the president of the political commission of the Council of Europe, Ludwig Steiner, on the opening of Europe to new democratic countries. Providing the premises of Slovenska Matica for the new political parties, which did not yet have their premises, to hold meetings can be assessed as a great support to democracy.

In the years when Slovenska Matica was very involved in lively social events, Matica Hrvatska was only just trying to restore its operations, which the authorities had interrupted with repressive measures in the early 1970s. Slovenska Matica attentively followed the events in Zagreb and supported the revival of Matica Hrvatska. Both Matica's representatives forged close ties and sent their representatives as guests to the assemblies and events of the nearest sister organization.

In the work of Slovenska Matica, the turning point of the political events during the democratisation and Slovenia's path to independence was most directly reflected in several public statements adopted by the leading bodies of the association. Their statements did not involve the internal political struggles between Slovenes during the democratisation of Slovenia but were focused on highlighting the issues that affected all Slovenes. The favorable resolution of the dilemmas in many ways also determined the possibilities of further cultural development of Slovenes and with this also the development of Slovenska Matica. The first declaration of this kind was adopted on March 10, 1988, and it touched on proposals for amending the federal Yugoslav constitution. Matica avoided excessive politicization and skilfully steered the reference into the waters of dialogue about the starting points for cultural creation, which must be guaranteed by the state authority. The following statements were also written in a similar style, the most extensive being the welcoming statement that Slovenska Matica held upon the declaration of the Republic of Slovenia as a sovereign and independent state.

VIRI IN LITERATURA

Glasnik Slovenske matice – Ljubljana, letniki 1987–1991.

Jančar, Drago, *In memoriam Boris Pahor (1913–2022)*, dosegljivo na: <http://www.slovenska-matica.si/memorial-boris-pahor-1913-2022>, pridobljeno: 5. 5. 2022.

.....

Aralica, Višeslav, *Matica hrvatska u Nezavisnoj državi Hrvatskoj* (Zagreb, 2009).

Brozović, Dalibor in Pavičić, Josip, *Deklaracija o hrvatskome jeziku : s prilozima i Deset teza* (Zagreb, 1991).

Bučar, France, "Pravica do domovine", *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 1 (1989), str. 1–16.

Bučar, France, *Prehod čez rdeče morje* (Ljubljana, 1993).

Damjanović, Stjepan, *Matica hrvatska od 1842. do 2017.* (Zagreb, 2018).

Gabrič, Aleš, "Grafenauer in Gestrin v vodstvu Slovenske matice", v: Štih, Peter in Zwitter, Žiga (ur.) *O mojstrib in muzi : zgodovinopisje Boga Grafenauerja in Ferda Gestrina* (Ljubljana, 2018), str. 230–250.

Gabrič, Aleš, "Slovenska matica v času politične netolerance", v: Jančar, Drago idr. (ur.) *Slovenska matica : 150 let dela za slovensko kulturo* (Ljubljana, 2015), str. 22–61.

Gabrič, Aleš, "Prepoved izida romana Branka Hofmana ali šestletna noč do poznega jutra", *Zgodovinski časopis* 75, št. 3–4, (2021), str. 492–515.

Grafenauer, Bogo, "Jugoslovanske medrepubliške in zunanje meje : "administrativne" ali zgodovinsko zrasle?", *Glasnik Slovenske matice* 15, št. 1–2, str. 4–10.

Grafenauer, Bogo, "Predsednikovo poročilo", *Glasnik Slovenske matice* 12, št. 1 (1988), str. 1–5.

"Izjava Slovenske matice ob spreminjanju ustave", *Glasnik Slovenske matice* 11, št. 1 (1987–88), str. 23–24.

"Izjava o rabi slovenskega jezika in človekovih pravicah", *Glasnik Slovenske matice* 12, št. 1 (1988), str. 78–79

Mičanović, Krešimir, "Jezična politika s kraja 60-ih i s početka 70-ih: u procijepu autonomije između i centralizma", v: Jakovina, Tvrtko (ur.), *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije* (Zagreb, 2012), str. 271–290.

Simoniti, Primož, "Predsednikovo poročilo na občnem zboru SM", *Glasnik Slovenske matice* 16, št. 1–2 (1992), str. 39–44.

Simoniti, Primož, "Slovenska matica v letih 1988–1994", v: Jančar, Drago idr. (ur.) *Slovenska matica : 150 let dela za slovensko kulturo* (Ljubljana, 2015), str. 100–106.

Pesek, Rosvita, *Bučar* (Celovec, 2016).

"Pozdravna izjava Slovenske matice ob razglasitvi slovenske države", *Glasnik Slovenske matice* 15, št. 1–2 (1991), str. 1–3.

"Pričevanja : dr. France Bučar", v: Vodopivec, Peter in Gabrič, Aleš (ur.), *Politični pritiski in izključevanja učiteljev in sodelavcev Univerze v Ljubljani : poročilo Komisije za rehabilitacijo univerzitetnih učiteljev in sodelavcev* (Objave št. 6) (Ljubljana, 2000), str. 54–55.

Author: **GABRIČ Aleš**

Ph.D., Research Counsellor

Institute of Contemporary History

Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **SLOVENSKA MATICA AND SLOVENIA'S PATH TO INDEPENDENCE**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 22 (2022), No. 2, pp. 405–430, 45 notes, 7 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Slovenska Matica, Slovenia's path to independence, the publishing program, the event program, public statements

Abstract: During the democratisation and Slovenia's path to independence, the operations of Slovenska Matica were marked by the increase of publishing socially critical content, the organization of lectures and consultations on pressing social issues, the support for the renewal of Matica Hrvatska and the public statements on current social and political issues. The publishing program included several literary works, which opened up previously silent political topics and published books by authors who formerly struggled with getting their work published in Slovenia. An increasing number of lectures and consultations took place, where during the time of rapid political changes partly hidden or clearly expressed political views were disclosed. The premises of Slovenska Matica were available for some of the new political parties, which did not yet have their own premises, to hold meetings. However, the statements of the leading bodies of the association were the ones that most indirectly touched on the political events in Yugoslavia and Slovenia. The statements emphasized the country's role in creating the conditions for the cultural activities of the Slovenian nation and Slovenska Matica while avoiding Slovenia's internal political dilemmas.